

JADIDCHILIK HARAKATI VA UNING O‘RTA OSIYO MA’NAVIY UYG‘ONISHIDAGI O‘RNI

Akramjonova Muhlixa Ikromjon qizi
O'zbekiston Xalqaro Islomshunoslik akademiyasi

Anotatsiya: Mazkur maqolada XIX asr oxiri va XX asr boshlarida shakllangan jadidchilik harakatining O‘rta Osiyo xalqlari, ayniqsa, o‘zbek xalqi tarixiy-ma’naviy hayotidagi roli va ta’siri tahlil qilinadi. Jadidlarning zamonaviy tafakkur, ilg‘or ta’lim tizimi, matbuot va milliy o‘zlikni anglash borasidagi xizmatlari ilmiy jihatdan asoslab beriladi. Maqolada Mahmudxo‘ja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat, Cho‘lpon kabi jadidlarning ijtimoiy-siyosiy va madaniy faoliyati yoritilib, ularning g‘oyalari bugungi kun uchun ham ahamiyatli ekani ko‘rsatiladi.

Kalit so‘zlar: Jadidchilik, usuli jadid, ma’rifatparvarlik, zamonaviy tafakkur, mustamlakachilik, jadid maktablari, matbuot, milliy uyg‘onish, Behbudiy, Fitrat, Avloniy.

Jadidchilik harakati O‘rta Osiyo, jumladan, Turkiston tarixida tub o‘zgarishlar davrining yorqin ifodasidir. XIX asrning ikkinchi yarmi va XX asr boshlarida boshlangan bu harakat mustamlakachilik zulmiga, ijtimoiy jaholatga va savodsizlikka qarshi kurash zaruratidan tug‘ilgan. Yangi davr ziyolilari xalqni ma’rifat orqali uyg‘otish, jamiyat hayotini tubdan yangilash, ilm va fan asosida taraqqiyot sari yetaklashni o‘z oldilariga maqsad qilib qo‘ydilar. Ular “jadidlar” deb nomlanib, o‘zbek milliy tafakkurini shakllantirishda asosiy rol o‘ynagan ijtimoiy qatlam vakillaridir.

Jadidlar uchun ma’rifat asosiy qurol edi. Ular ilg‘or musulmon mamlakatlari va G‘arb tajribasidan ilhomlanib, o‘z milliy davlatchiligi, ta’lim tizimi, matbuoti, adabiyoti va madaniyatini rivojlantirishga intildilar. Ularning faoliyati bugungi o‘zbek jamiyatining shakllanishida asosiy zamin bo‘lib xizmat qilgan.

Jadidchilik harakati XIX asr oxiri – XX asr boshlarida Turkiston hududida shakllanib, o‘zbek xalqining ijtimoiy-siyosiy va madaniy hayotida tub burilish yasadi. Bu harakatning asosiy g‘oyasi — xalqni jaholat va mustamlaka zulmidan xalos etish, uni ilm-ma’rifat orqali uyg‘otish edi. Jadid ziyolilari an’anaviy, diniy ta’lim shakllarini yangilash, zamonaviy fanlar asosida yangicha maktablar ochish, milliy o‘zlikni anglashga chorlaydigan asarlar yozish va matbuot orqali xalqni ongli jamiyat sari yetaklashni maqsad qilib qo‘ygan edilar.

Jadidchilikning eng muhim yo‘nalishlaridan biri — ta’lim sohasida amalga oshirilgan islohotlar edi. Jadid ziyolilari avvalgi maktab va madrasalardagi diniy,

yodlashga asoslangan, zamonaviy fanga befarq o'quv tizimiga qarshi chiqib, yangi – “usuli jadid” deb atalgan ta'lim tizimini joriy etdilar. Bu tizimda o'quvchilarga hisob, fizika, geografiya, tarix, jahon adabiyoti, tabiatshunoslik kabi fanlar o'rgatilishi ko'zda tutilgan edi. Bunday maktablar Turkistonning ko'plab shahar va qishloqlarida ochildi. Ularda o'zbek tilida dars o'qitilishi, bolalarning milliy o'zligini his qilishi uchun muhim vosita bo'ldi.

Bu ta'lim islohotlarining asoschilaridan biri Mahmudxo'ja Behbudiy edi. U o'z asarlarida xalqni o'z holatidan norozi bo'lishga, uni o'zgartirishga undadi. “Padarkush”, “O'g'ri” kabi sahna asarlari orqali jaholat, riyo, xurofotni fosh qildi. U, shuningdek, “Tarjimon”, “Samarqand”, “Taraqqiy” kabi gazeta va jurnallarda faol qatnashib, matbuot orqali jamiyat ongini o'zgartirishga urindi.

Munavvar qori Abdurashidxonov ham jadid maktablari ochishda, o'quv dasturlarini tayyorlashda, o'quvchilarni milliy ruhda tarbiyalashda katta xizmat qilgan ziyoli edi. Uning “Adibi avval” kabi darsliklari o'z vaqtida minglab o'quvchilar uchun dasturilamal bo'ldi.

Jadid adabiyoti ham milliy uyg'otish g'oyalarining keng yoyilishida katta rol o'ynadi. Abdulla Avloniy o'zining “Turkiy guliston yoxud axloq” asarida yoshlarga axloq, ma'naviyat, Vatanga muhabbat, halollik kabi ezgu fazilatlarni targ'ib qildi. Cho'lpon esa o'z she'riyati va nasriy asarlarida xalq ozodligi, milliy mustaqillik, adolat va tafakkur haqida yozdi. Fitrat esa o'zining siyosiy-falsafiy asarlari bilan millat g'ururini uyg'otishga harakat qildi.

Jadidchilik harakatining yana bir muhim yo'nalishi — matbuot edi. Jadidlar gazeta va jurnallar orqali zamon, taraqqiyot, ilm, siyosat, madaniyat kabi dolzarb mavzularda xalqni xabardor qilishga, fikr bildirishga o'rgatishga harakat qildilar. Behbudiy “Taraqqiy” gazetasi orqali xalqni uyg'otishga urinsa, Fitrat “Najot”, “Hurriyat” kabi nashrlar orqali Turkistondagi siyosiy holatni yoritdi.

Jadidlar o'z faoliyatlarida mustamlaka siyosatiga qarshi bevosita qurolsiz, biroq kuchli fikr va g'oya bilan kurash olib bordilar. Ular jamiyatda adolat, tenglik, xalq manfaatlarini himoya qilish g'oyalarini ilgari surdilar. Biroq bu harakat vakillarining ko'pchiligi mustamlaka hukmdorlari tomonidan ta'qib qilindi, ayrimlari hibsga olinib, qatl etildi. Bunga qaramay, jadidlar bergan g'oyalar xalq qalbida abadiy iz qoldirdi.

Bugungi kunda jadidchilik merosi zamonaviy O'zbekiston jamiyatida ham dolzarb bo'lib, yoshlar tarbiyasida, fuqarolik jamiyati qurilishida, milliy mafkura shakllanishida asosiy g'oyaviy manbalardan biri bo'lib xizmat qilmoqda. Yangi O'zbekiston g'oyasi, ma'rifatli jamiyat va ilg'or ta'lim tizimi aynan jadidlar orzu qilgan tamoyillar asosida barpo etilmoqda.

Jadidchilik harakati Oʻrta Osiyoda milliy uygʻonishning yoʻlini ochgan, oʻzbek xalqining tafakkurini yangilagan muhim ijtimoiy-siyosiy va madaniy oqim boʻldi. Bu harakat vakillari — Mahmudxoʻja Behbudiy, Munavvar qori Abdurashidxonov, Abdulla Avloniy, Fitrat, Choʻlpon kabi ziyolilar xalqni jaholat va mustamlaka zulmidan qutqarish uchun ilm-maʼrifatni asosiy qurol sifatida ilgari surdilar. Ular taʼlim, matbuot, adabiyot va siyosiy ongni yuksaltirish yoʻlida fidokorona faoliyat yuritdilar.

Jadidlarning “Usuli jadid” maktablari, ommaviy matbuot faoliyati, maʼrifatparvar adabiyoti nafaqat oʻz davrida, balki bugungi kunda ham oʻz ahamiyatini yoʻqotmagan. Ularning milliy uygʻonish gʻoyalari bugungi mustaqil Oʻzbekiston taraqqiyotining mafkuraviy poydevoriga aylangan. Yosh avlodni vatanparvarlik, maʼnaviyat, halollik va bilimga intilish ruhida tarbiyalashda jadid merosidan foydalanish muhim ahamiyatga ega.

Shunday qilib, jadidchilik — bu faqat tarixiy hodisa emas, balki maʼnaviy meros, bugungi kunimiz va kelajagimiz uchun ham zarur boʻlgan fidoyilik, tafakkur va maʼrifat timsolidir.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Behbudiy M. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Gʻafur Gʻulom nomidagi Adabiyot va sanʼat nashriyoti, 1990.
2. Avloniy A. *Turkiy guliston yoxud axloq*. – Toshkent: Fan, 1992.
3. Fitrat A. *Tanlangan asarlar*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2006.
4. Bozorov M. *Jadidchilik va milliy uygʻonish*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2001.
5. Salohiy M. *Oʻzbek jadidlari*. – Toshkent: Oʻzbekiston, 2008.
6. Ziyonet. Jadidchilik haqida ilmiy maqolalar toʻplami: www.ziyonet.uz
7. Karimov I. A. *Yuksak maʼnaviyat — yengilmas kuch*. – Toshkent: Maʼnaviyat, 2008.